Téma: Svoboda odpovědnosti, odpovědnost svobody

Kdyby přišli verbovat

Bianca Chuffartová

Hovoříce o demokracii, často padáme do pasti pokrytectví. Na papíře či v pompézních proslovech se všechny způsoby kultivace demokracie zdají tak jednoduché a samozřejmé. „Demokracie a s ní naše svoboda se tvoří naší ochotou podílet se na jejím chodu; každý z nás je nezbytný pro udržení společného dobra a budoucnosti své země.“ Toto tvrzení by schválil a podepsal každý svobodně smýšlející člověk.

Jestliže se o vedení svého státu nebudeme zajímat, usnadníme tím cestu autoritářům na cestě k neomezené moci. Byť Ústava a Listina základních práv a svobod do jisté míry práva občanů chrání, bez vnějších hlídačů se z nich stává pouze cár papíru. Všichni známe tři základní pilíře demokracie – moc zákonodárnou, výkonnou a soudní – ale nesmíme opomíjet ani čtvrtý stejně důležitý pilíř, a to samotného občana. Taktéž naší zásluhou udržujeme demokracii v provozu, a proto za ni neseme odpovědnost.

Tato šlechetná slova jsou pro správné fungování svobodné společnosti klíčová, ale svou krásu ztratí v momentě, kdy skutečně zasáhnou do našeho pohodlí. Kdyby Vám někdo zaklepal na dveře s povoláním do vojenské služby, byli byste stále tak ochotni podílet se na chodu demokracie?

Otázka branné povinnosti není pouhým modelovým dilematem, jímž se roky zaobírají filosofové, ač ve skutečném světě takovému problému bude někdo sotva čelit. Situace, v níž budeme povoláni do války, se zdá v současné době přestavitelná, ne-li reálná. Nejedná se o žádný meta problém, ale o skutečnost.

Termínem *branná povinnost* mám na mysli odvod do vojenské služby jen a pouze při ohrožení státu či ve válečném stavu; tato občanská odpovědnost je oficiálně začleněna do Sbírky zákonů České republiky od začátku roku 2005 a týká se všech, mužů i žen od osmnácti do šedesáti let.[1] Tento pojem není zaměnitelný se *základní vojenskou službou*, při níž povinně a nuceně ročně plnili plnoletí muži svou povinnost v uniformě. Tyto vojenské odvody ukončila vláda České republiky v roce 2004.[2] O spornosti a bezpráví povinných vojenských odvodů v době míru jistě není potřeba diskutovat – takový zákon nepatří do 21. století, neboť radikálně omezuje svobody mladých lidí – pozornost věnujme tedy pouze branné povinnosti *v demokracii*.

Při čtení těchto řádků vnímejme výrazy *stát* a *demokracie* synonymně. Abychom totiž mohli odpovědět na otázku, zda občan nese odpovědnost za budoucnost státu, musíme se nutně pohybovat v kontextu demokracie (jedině tehdy je výchozí otázka sporná). V autoritářském režimu se slepá

[1] 585/2004 Sb. Branný zákon
[2] Historie základní vojenské služby v českých zemích | Ministerstvo obrany

poslušnost od občana samozřejmě vyžaduje, je velmi přesně definovaná a varianta lhostejnosti, pasivity, nezúčastněnosti ve fungování státu neexistuje. Zato ve svobodném, demokratickém útvaru si míru angažovanosti ve správě státu občan sám volí.

Každá osoba po nabytí plnoletosti má právo se podílet na volbě svého vládního představitele, a tím přispívá k fungování demokracie, i přesto ovšem stát volební účast od nikoho nevymáhá. Jedná se tedy o fakultativní odpovědnost, nevymahatelný závazek jedince vůči celku.

Branná povinnost tedy zásadně převyšuje naše vnímání občanské odpovědnosti vůči státu, neboť narozdíl od jiných občanských „závazků" je legislativně vymahatelná. Česká Ústava sice oprošťuje z narukování lidi, jejichž náboženské vyznání zakazuje zabíjet, či ty, kteří z důvodu svědomí odmítají figurovat ve válce.[3] Ovšem řadový občan nemusí vykazovat ani jednu z těchto pohnutek a stále nemusí chtít bojovat ve válce, a to zkrátka z toho důvodu, že tam nechce zemřít. Zejména od začátku války na Ukrajině české společnosti chodí mráz po zádech ze slovního spojení „branná povinnost"; populistické strany toho velmi využívají a těží z obav, co můžou, pro svou kampaň. Strach ze smrti ve válce je sice poněkud sobecký, ale docela legitimní a rozumný argument, proč do armády nejít. Pokud ta nejzásadnější úloha státu je zajistit svým obyvatelům plnohodnotný život, může od občana žádat to nejcennější, jeho život, za budoucnost demokracie?

Optikou krajně liberálního postoje lze říci, že je branná povinnost v rozporu se svobodou jedince. Celá doktrína liberalismu stojí na principu osobní svobody, což znamená, že ekonomická, náboženská i politická svoboda jednotlivce je nadřazená státu, jeho ideologii a moci. Podle liberálního přesvědčení končí moc státu tam, kde začíná svoboda občana – proto by tedy v teorii měla být branná povinnost zavedena dobrovolně (stejně jako například volební právo, které nikdo nevynucuje).

S tímto názorem se ovšem pojí velmi utopické vnímání zájmu o účast v armádě; čistě dobrovolnická milice by nemohla při skutečném ohrožení obstát, ubránit se nepříteli.

Americký ekonom Milton Friedman byl zarytým zastáncem liberální politiky a velmi aktivně se zasazoval o zavedení dobrovolnické armády ve Spojených státech. K otázce branné povinnosti se vyjádřil v knize *Kapitalismus a svoboda*. „Vhodným uspořádáním volného trhu jsou dobrovolnické vojenské síly; to znamená najímání mužů ke službě. [...]. Současná uspořádání jsou nespravedlivá a svévolná, vážně zasahují do svobody mladých mužů utvářet si svůj život a pravděpodobně jsou ještě nákladnější než tržní alternativa," uvádí liberální ekonom ve své knize. Současná uspořádání, o nichž Friedman v knize mluví, představují samozřejmě povinnou vojenskou službu, jež byla zavedena do americké Ústavy až do roku 1973.

Nicméně i Milton Friedman došel ke stejnému závěru jako my dnes, neboť dodává, že „všeobecný vojenský výcvik, který by poskytl rezervu pro válečné období, je jiný problém a lze jej

[3] § 6 585/2004 Sb. Branný zákon

ospravedlnit z liberálních důvodů."[4] V*šeobecný vojenský výcvik* u Friedmana představuje koncept rychlého drilu civilních občanů v době míru, aby získali základní armádní dovednosti a v případě napadení mohli narukovat jako vojenská posila. Jedná se tedy o instituci velmi podobnou branné povinnosti.

Válečná mobilizace se zavedla v demokratické společnosti samozřejmě v zájmu udržení svobody. Žijeme na planetě plné autoritářských, totalitních států, jejichž hlavním cílem je budování co nejrozsáhlejšího impéria s co největší mocí. Tyto velmoci rozhodně na koncept čistě dobrovolného vojska nikdy nepřistoupí. Pokud tedy země s povinnou mobilizací napadne demokratický stát bez branné povinnosti, zničí ho svou výraznou přesilou. Proto zákon o povinné mobilizaci nemůžeme odsoudit ani z radikálně liberálního stanoviska. Realita světa zkrátka nenabízí jinou alternativu – ozbrojený konflikt je vždy nezvaný host. Často se používá slovní spojení: „přišla válka", ale to není přesné. Válka totiž nepřichází, ale vyvalí se jako lavina; nepozvaná, nezastavitelná, nečekaná lavina. V momentě, kdy stát vstoupí do válečného stavu, občan do jisté míry ztrácí právo na svůj osud, jeho život je stává prostředkem státu k sebezachování.

Když 24. února 2022 vstoupila na území Ukrajiny ruská vojska, neměli ukrajinští obyvatelé na vybranou: ihned byla vyhlášena všeobecná mobilizace a muži od 18 do 60 let museli narukovat do války. A díky jejich statečnosti se dodnes Ukrajina brání ruskému agresorovi. Samozřejmě nelze opomenout ani vnější elementy, které odráží Putinovy útoky, jako například muniční iniciativa sousedních zemí, finanční pomoc lidí, či síla vzdoru prezidenta Zelenského. Nicméně bez ukrajinských branců by žádný z těchto elementů nebyl příliš platný – bez mobilizačního zákona by Donbas, region na východní Ukrajině, již dávno podlehl ruské ofenzivě.

Branná povinnost je tedy jednak obezřetnostní zákon, zavedený do Ústavy čistě pragmaticky v zájmu zachování existence státu. Jednak by ovšem branná povinnost měla být také morální zákon, který pro občany platí i bez jeho usazení v konstituci. Neboť pokud nelze povinná mobilizace eticky ospravedlnit, pak není nic přirozenějšího, než že bude občan otálet s tak velkým rozhodnutím jako je narukování do války. A společnost nemůže daného jedince morálně odsoudit v případě, že odmítne svou brannou povinnost.

Podobně je ústavně zapovězená vražda člověka[5], byť se jedná vesměs o morální zákaz. Vražda člověka se totiž odsuzuje jak na rovině legální, tak na rovině sociální, morální. A kdyby v jakémsi alternativním světě nebylo zabití člověka legislativně zakázané, jistě by společnost vrahy i tak odsoudila a vyobcovala. Povinná mobilizace by tedy měla mít podobné morální ospravedlnění, aby – i v případě, kdy branný zákon není ustanovený mezi zákony – v sobě občané cítili povinnost jít narukovat.

---

[4] Capitalism and Freedom Capitalism and freedom, Milton Friedman, str. 36 (přeloženo přes Google překladač)
[5] Listina základních práv a svobod, článek 6

Tento typ morálních zákonů rozeznal již v 18. století osvícenský filosof Immanuel Kant a pojmenoval je jako *kategorický imperativ*. Jedná se o bezvýhradný, morální příkaz, který člověk musí splnit, ať chce nebo nechce. Klíčová formulace kategorického imperativu zní: „Jednej jen podle té maximy, o níž můžeš zároveň chtít, aby se stala obecným zákonem.“[6] Tedy řečeno jinak: „Jednej podle takových zásad, podle kterých by se měl řídit každý.“

Branná povinnost je tedy podoba kategorického imperativu, neboť kdyby každý odmítl bránit svůj stát, celá demokratická struktura by spadla agresorovi k nohám. Kant ji tedy částečně ospravedlňuje. „Částečně“ je zde ovšem klíčové slovo, neboť Kant následně zmiňuje pokračování svého zákona: „Praktický imperativ lze tedy formulovat takto: jednej tak, abys používal lidství jak ve své osobě, tak i v osobě každého druhého vždy zároveň jako účel a nikdy pouze jako prostředek.“[7] Kant tedy pro ustanovení morálního zákona vyžaduje jeden základní princip: respekt k člověku a jeho důstojnosti. Kategorický imperativ explicitně zakazuje využití jedince jen jako nástroj k dosažení osobních cílů. Brannou povinnost tedy můžeme kantovsky ospravedlnit pouze v případě, kdy respektuje občana jako autonomní bytost a neredukuje ho na pouhý válečný materiál. Ovšem pokud nás něco naučily zpovědi a svědectví veteránů, ve válce se na důstojnost a integritu člověka nikdy příliš nedbá.

Ve své polemice *K věčnému míru*, jež rozebírá etiku válek, představil Immanuel Kant svou představu o ideální armádě (jež je mimochodem velmi podobná modelu, s nímž přišel o dvě století později Milton Friedman).

„Stálé armády mají časem zaniknout. Ohrožují totiž neustále jiné státy svou pohotovostí k válce a tak je nutí, aby se vzájemně předháněly ve vyzbrojování, které nezná mezí. [...] Kromě toho jsou lidé do armády najímáni proto, aby zabíjeli nebo se nechali zabít, a to, jak se zdá, stojí na zvyku používat lidi jako pouhé stroje a nástroje v rukou jiného (totiž státu), což asi nelze sloučit s právem lidství v naší vlastní osobě. Zcela jinak je tomu s periodicky prováděným cvičením občanů ve zbrani, kteří tak zajišťují sebe i svou vlast proti vnějším útokům.“ [8]
Kantovy „stálé armády“ vyjadřují a zastupují pouze jiným slovem *základní vojenskou službu*. Kant pravidelné a povinné odvody zavrhuje, neboť podle něj nabádají stát k válce a také protože vystupují proti právu lidství, což odkazuje na druhou formulaci kategorického imperativu. Nakonec ovšem osvícenský filosof namítá, že nemůžeme odsoudit všechny typy vojenského výcviku a stejně jako Friedman navrhuje variantu pravidelného armádního drilu, který občany připraví na válečný stav.

Z formulací o vojenské povinnosti Kanta i Friedmana si můžeme odnést dvě věci. Zaprvé, že etiku povinné vojenské služby probírají myslitelé téměř od té doby, kdy vznikla.[9] A za druhé, že se filosofové ve svých polemikách nikdy pořádně nezabývali etiku branné povinnosti. Jak Kant, tak

---

[6] Základy metafyziky mravů, str. 28, Immanuel Kant
[7] Základy metafyziky mravů, str. 34, Immanuel Kant
[8] K věčnému míru, str. 4, Immanuel Kant
[9] Moderní systém povinné vojenské služby se datuje ke konci Velké Francouzské revoluce viz A History of Military Conscription in Europe Brewminate

Friedman odbili otázku branné povinnosti všehovšudy jednou větou, obhajujíce ji tím, že bez povinné mobilizace stát ve válce nepřežije. Ovšem vzhledem k tomu, jak radikální vliv má branná povinnost na život občana, dovolím si tvrdit, že argument „stát to potřebuje", nestačí.

Kategorický imperativ tedy povinnost mobilizace neobhájí, ale ani neodmítne. Jedna část zákonu ukáže potřebu povinné milice, neboť kdyby se všichni rozhodli, že do války nenarukují, rozsápou všechny menší státy dravé zuby velmocí. Z druhé strany ale označí brannou povinnost za neetickou, jelikož opomíjí lidskost vojáků (a tudíž žádný člověk nemá morální příkaz na narukování do války). Projevuje se zde jistý rozpor, a to protože Kantův princip je příliš svazující – jen proto, že válka je objektivně špatná, neznamená, že každý čin v jejím průběhu je nemorální.

O století později navazuje na Kantovu teorii německý filosof Max Scheler. Podle Schelera vytušíme mravnost jednání otázkou: „Jaká hodnota se zde uskutečňuje?" Scheler *hodnotu* popisuje jako vlastnost věcí, která určuje jejich morálnost či nemorálnost. Abychom tedy rozeznali dobrý čin od špatného, neměli bychom se dívat na cíl, jehož jsme dosáhli, ale jaké hodnoty jsme během něj uskutečnili. „Cíle jako takové nejsou nikdy dobré nebo zlé, pokud o nich uvažujeme odděleně od hodnot [...]," [10] píše Scheler ve své díle hodnotové etiky. Scheler se tedy neptá, zda je branná povinnost – a tedy účast ve válce – morální či ne, dotazuje se, se jaké hodnoty tím uplatníme. Hodnoty, které mobilizovaný občan uskutečňuje, daleko přesahují pouhé vlastenectví. Mobilizovaný občan projevuje ušlechtilost, velkomyslnost, smysl pro spravedlnost a v neposlední řadě statečnost, neboť je ochoten vzdát svůj život v zájmu budoucnosti státu.

Schelerův model hodnotové etiky velmi připomíná teorii o etice ctností, s níž přišel řecký antický filosof Aristoteles. Ten také tvrdí, že Dobro nemůžeme redukovat na následek jednání a morálka leží v kvalitách osob (tedy podle Aristotela v ctnostech, dle Schelera v hodnotách). Rozdíl mezi teoriemi obou myslitelů ovšem leží ve vnímání člověka, jenž danou kvalitou disponuje. Podle Aristotela je daná ctnost jeho ustálená vlastnost a dobré jednání tedy pramení z dobrého, ctnostného charakteru, zato u Schelera existuje hodnota nezávisle na svém nositeli, člověku.
Teorie Schelera tedy je vlastně modernějším modelem aristotelské etiky a dá se tedy lépe vztáhnout na dnešní morální problémy. Vysvětluje situaci, v níž se „špatný" člověk může zachovat morálně a v opačném případě „dobrý" člověk zachovat nemorálně.

Podle Schelera entita Dobra představuje takové jednání, které provádí v platnost vyšší, šlechetné hodnoty – to znamená, že mobilizaci do značné míry obhajuje. Nelze ovšem říci, že ji obhahuje zcela. Jednoduše odvážný čin ještě nemusí být „dobrý". Povaha hodnot uskutečněných ve válce přímo závisí na zásadách, principech, za které v daném konfliktu bojují. Jinak řečeno vojáci nemohou naplňovat spravedlivé hodnoty, pokud se účastní nespravedlivé války. Morálně schvalovat brannou povinnost můžeme tedy pouze v případě „dobré války". Ovšem může něco takového vůbec

[10] Formalismus v etice a materiální etika hodnot, Max Scheler, 1954, str. 33

existovat?

Tato otázka napadla již ve 13. století katolického teologa Tomáše Akvinského, podle nějž existují tři důvody, podmínky pro spravedlivou válku. Prvně se musí na východisku války shodnout všechny státní autority, nikoli pouze jedna taktovka ambiciózního vládce. Zadruhé Tomáš Akvinský píše, že „je nutný spravedlivý důvod, a to že ti, kteří jsou napadeni, by měli být napadeni, protože si to zaslouží kvůli nějaké vině“[11] a do třetice musí mít válčící strana oprávněný záměr o prosazení dobra nebo zabránění zlu. Ovšem model Tomáše Akvinského bohužel není v historii válek příliš populární, neboť požaduje od velmocí upřednostnit mír nad sobeckými zájmy a imperiálním rozpínáním.

Požadovat, aby jednotlivec sám zvážil a rozhodl, zda je konflikt, do nějž stát verbuje, spravedlivý či ne, je nad lidské síly. Tento úsudek ovšem můžeme ponechat na důvěryhodné, demokratické autoritě, jež rezonuje s teorií Akvinského. Příklad takové instituce je například mezinárodní mírová organizace, OSN.
Článek 2 Charty OSN zakazuje tzv. útočnou válku[12] a Článek 51 povoluje individuální a kolektivní obranu k udržení velmocí pod kontrolou[13], což prakticky shrnuje Akvinského podmínky. Proto pokud členské státy a jejich armáda dodržují pravidla Charty, k žádnému morálnímu rozporu nedojde. Jestliže by ovšem členský stát verboval své občany do útočného konfliktu, pak se proviní jak morálně, tak legislativně vůči rezoluci mezinárodní organizace.

Chápání Dobra – tedy dobrého jednání – úzce souvisí s naším výkladem uskutečněných hodnot. Povahu hodnoty zjistíme podle Schelera asi tím způsobem, jakým rozpoznáme barvu nějakého tělesa: žádná technika pro rozeznání barev neexistuje, člověk je zkrátka vidí. Vnímání hodnot je tedy založeno především na naší emocionalitě, nikoli rozumu. Schelerovy hodnoty nelze nikdy zkoumat docela nezaujatě. Proto náš objektivní maják v etickém rozhodování mohou být ustanovené demokratické instituce jako například právě rezoluce OSN.

Na ukrajinské frontě bojují vojáci v zájmu svobody a spravedlnosti. Takové narukování do války je ve skutečnosti forma kristovského rozhodnutí. Odhlédneme-li totiž od náboženského pojetí Kristova příběhu, dostaneme příběh muže, který nesobecky zemře pro lepší budoucnost lidí, jenž přijímá odpovědnost za hříchy, s nimiž nemá co dočinění, a jenž je poslán na smrt nespravedlivě.

Každý ukrajinský voják a vojačka podstoupili sérii podobných rozhodnutí, neboť bojují za svoji vlast a svobodu svého lidu, přijímají odpovědnost za vyšší nařízení, do nichž nemohli nijak zasáhnout, a pokud ve válce padnou, tak rozhodně neprávem.

Pro každého občana tedy vyplývá odpovědnost chránit svůj stát i na úkor vlastního života, neboť opak je eticky neomluvitelný. Branná povinnost posouvá poslání jedince do meta rozměrů.

---

[11] Summa Theologiae, II-II, otázka 40, článek 1 (o válce), přeloženo přes Deepl.com
[12] Charta OSN, 2019, str. 9
[13] Charta OSN, 2019, str. 29

Musí chránit vyšší princip, jeho život je redukovaný na jediné poslání: ochránit demokracii a svou vlast. Jedná se o morální kategorickou vznešenou odpovědnost.

A přesto stále nevím jistě, zda bych do války skutečně narukovala, kdyby přišli verbovat…